

УДК 159.947.2:1(091)

СВОБОДА ВОЛІ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФОМИ АКВІНСЬКОГО

Ковтун Наталія Михайлівна,

Житомирський державний університет імені І. Франка (м. Житомир, Україна)

У статті досліджується співвідношення свободи волі і необхідності у розумінні Фоми Аквінського. Особлива увага зосереджена на аналізі діалектичної єдності свободи волі і необхідності, свободи волі і розуму, свободи вибору і необхідності в інтерпретації Фоми Аквінського.

В умовах тривалих соціальних трансформацій, коли соціальна активність індивіда перебуває у стані перманентних важко прогнозованих змін, зростає значення світоглядних підходів, пов'язаних з дослідженням свободи волі людини. Хоча проблема

наявності свободи волі людини, маючи міждисциплінарний характер, вивчається у межах філософії, історії філософії, етики, філософії релігії, філософії права, психології, педагогіки, свобода волі в її співвідношенні з необхідністю як умова соціальної активності людини потребує ґрунтовного аналізу у соціально-філософській парадигмі. Це зумовлено тим, що дати однозначну відповідь на питання, чи існує свобода волі конкретної людини, неможливо, базуючись лише на дослідженні індивідуального буття. Це можна зробити, лише простеживши зв'язки індивіда з іншими суб'єктами соціальної активності.

У дослідженні свобода волі визначається як здатність людини до самовизначення своїх дій. Натомість необхідність тлумачиться як відображення внутрішньо стійких, повторюваних відношень дійсності. Атрибутивною ознакою необхідності є наявність у явищі лише однієї можливості, яка у перспективі відтворюється у дійсність. Необхідність зумовлюється іманентно властивими системно повторюваними причинами. У такому розумінні свобода волі постає як протилежність необхідності, зокрема у соціокультурному середовищі. Водночас діалектична єдність свободи волі і необхідності базується на тому, що рівень інтенсивності свободи волі виявляється лише у її співставленні з необхідністю.

Значної актуальності дослідження свободи волі і необхідності набуло в епоху середньовіччя, коли вказана проблематика зосередилася навколо аналізу проблеми співвідношення свободи волі людини і волі Бога. У контексті цього важливого значення набуває аналіз розуміння свободи волі у працях Фоми Аквінського. Дослідження співвідношення свободи волі і необхідності мислитель розпочинає з визначення поняття «необхідність», яке, на його думку, може мати декілька значень. По-перше, необхідним є те, що належить об'єкту через причину, обумовлену його сутнісним началом [1, с. 131]. Це начало можна розглядати, як тілне, матеріальне, яке складається з протилежностей, або формальне. У цьому випадку мова йде про «природну» або «абсолютну» необхідність.

По-друге, необхідне властиве об'єкту згідно з зовнішніми факторами. У такій необхідності завжди є мета. З огляду на це, така форма необхідності називається «цільовою» або «корисністю». У випадку, коли суб'єкт діяльності примушує іншого до певних дій без можливості вибору протилежного, цей тип необхідності називається необхідністю «за примусом» [1, с. 131]. Така необхідність, з першого погляду, протилежна волі оскільки суперечить схильності речі. Однак, цільова необхідність не повністю заперечує волю адже позначає і відповідний спосіб досягнення мети. Подібним чином і природна необхідність не суперечить волі.

У зв'язку з цим Фома Аквінський ставить питання, чи володіє людина свободою волі. Щодо можливості вирішення цієї проблеми він наводить низку заперечень, вироблених у філософській традиції. За першим запереченням обґрунтовується думка, що людина не володіє свободою волі, адже володар свободи волі вчиняє за власним бажанням, а людина часто робить не те, що хоче. За другим запереченням, той, хто володіє свободою волі, здатен бажати або не бажати. Але людина не завжди на це здатна. За третім запереченням, обґрунтованим Аристотелем, «причина свободи в ній самій», адже те, що рухається чимось іншим, вже позбавлене свободи. Отже, людина не володіє свободою волі. За четвертим запереченням носій свободи волі є господарем усіх своїх дій. Але людина не володіє такою якістю. За п'ятим запереченням, також обґрунтованим Аристотелем, людина є такою, якою є її мета [1, с. 143]. Утім людина не уповні визначає свої цілі, часто вони визначаються зовнішньою необхідністю.

У відповідь на ці заперечення Аквінат доводить, що людина володіє свободою волі. У протилежному випадку розпорядження, поради, настанови, за-

борони, нагороди і покарання є марними. На його думку, у світі справді існують істоти, позбавлені можливості пізнання. Відтак, вони діють несвідомо. Певною довільністю, але жодним чином не свободою, обдаровані тварини. Людина ж діє згідно зі свідомо прийнятим рішенням, яке базується не на довільному інстинкті, а на основі свободи рішення.

Відповідаючи на перше заперечення наявності свободи волі людини, Аквінат відзначає, що хоча чуттєве бажання і підкоряється розуму, у деяких випадках воно може і протистояти йому. Часто благом є саме протистояння бажанню. У відповідь на друге заперечення філософ доводить, що для спасіння недостатньо лише самої свободи волі людини. Відповідаючи на третє заперечення, Фома Аквінський доводить, що саме свобода волі є причиною власних досягнень. Однак, зовсім не необхідно, щоб свобода волі була першопричиною самої себе. Першопричиною всього є Бог, який рухає всі причини, як природні, так і довільні [1, с. 144]. При цьому Бог, приводячи у рух природні причини, жодним чином не заважає їм у здійсненні їх природних дій. Так само приводячи у рух довільні причини, Він не позбавляє їх довільності. У відповідь на четверте заперечення мислитель доводить, що шлях реалізація вибору людини не завжди залежить від її волі. У процесі вибору людина може зіштовхнутися з перешкодами, які перебувають поза її волю. У контексті критики п'ятого заперечення філософ обґрунтовує подвійну сутність людини: природну і випадкову. Природна якість людини реалізується і в її розумі та здібностях, і в її тілі. Людина, виходячи з природних якостей, які залежать від розуму, бажає своєї головної мети – щастя. Таке природне бажання не підкорене свободі волі [1, с. 144-145]. Випадковими якостями Аквінат називає навички і пристрасті, які схиляють людину певного вибору. Такі якості підкорені розуму в тому смислі, що людини здатна нехтувати ними. Отже, в них немає нічого, що перешкоджало б свободі волі.

У цілому, Фома Аквінський поділяє необхідність на природну, абсолютну необхідність, обумовлену сутнісними ознаками явища та необхідність, зумовлену зовнішніми факторами. Цей тип необхідності є необхідністю за примусом, яка реалізується через мету діяльності або суб'єкта діяльності. Природна необхідність не виключає свободи волі. Воля розглядається мислителем як розумна сила, як розумне бажання. Безпосередній акт волі стосується не природної сфери, а сфери суспільного буття, де людина отримує право вибору. На основі поділу на індивідуальне і суспільне благо Фома Аквінський робить висновок, що у сфері індивідуального блага воля вільна від необхідності. Натомість у сфері долучення до абсолютного блага (Бога) воля з необхідністю тримається його.

Мислитель з'ясував, що людина як розумна істота володіє свободою волі. Однак однієї свободи волі для спасіння недостатньо, людина має бути зміцнена і сподвигнута Богом. На думку Фоми Аквінського, Бог не обмежує свободи волі людини, оскільки діє в кожній речі згідно з її істинною природою. Свобода волі обмежена зовнішніми факторами, невідчужданими людині. Виділяючи у сутності людини природну і випадкову (навички і пристрасті) складові, мислитель доводив, що природні фактори не підвладні свободі волі, натомість навички і пристрасті залежать від вибору і свободи волі людини.

Література

1. Фома Аквінський. Сумма теології. Ч. 1. – Т. 3 Трактат о человеке / пер., ред. и примеч. С. И. Еремеева / Фома Аквинский. – К.: Эльга Ника-Центр, Элькор-МК, Экслибрис, 2005. – 575 с.
2. Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика / Аристотель; [пер. с древнегреч.]. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2008. – 960 с.